

İTİKADÎ MEZHEPLERİN OLUŞUM SERÜVENİ*

Hasan KURT**

Özet

“İtikadî Mezheplerin Oluşum Serüveni” adını taşıyan bu makale, başlıca üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta mezhep kavramı incelenirken ikinci başlıkta itikadî mezheplerin oluşumunda ihtilafların rolü konusu ele alınmıştır. Ayrıca bu başlık altında, asr-ı saadette ve asr-ı saadetten sonra yaşanan bazı ihtilaflara değinildikten sonra ihtilafların sebeplerine de genel bir bakış yapılmıştır. İtikadî mezheplerin ortaya çıkışı, adını taşıyan üçüncü başlıkta ise İslam tarihinde oluşan önemli itikadî fırkalar ile bunların temel görüşlerine yer verilmiş, ayrıca bu bölümde 73 fırkadan bahseden hadisin de değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Mezhep, Şia, Mu'tezile, Mâtürîdiyye.

Abstract

This article bearing the name “Adventure of the Formation of the Main Schools of Faith” consists of three main chapters. The first title examines the concept of sect (mezhep), and second title focuses on sectarian conflicts in the formation of faith based sects. Also under this heading, after mentioning some of conflict during and after the life after the Prophet, the general causes of the conflicts are overviewed. In the third title which bears the name “Emerging of the faith based (İtikad) sects, important faith based sects which appeared in the Islamic history and their main views. Moreover, the hadith which mentions 73 sects is being examined.

Keywords: Kalam. Sect, Shia, Mutezile, Maturidiyye.

Giriş

İslam tarihinde yaşanan bir takım hadiseler karşısında İslâm dininin itikadî konuları hakkında görüş bildiren Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye gibi ehli sünnet kalam mezhepleri ile Mu'tezile, Şi'a ve Hariciyye gibi Ehl-i Sünnet dışı bazı mezhepler ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen bu itikadî mezheplerin oluşmasında elbette o dönemlerde yaşanmış bazı olayların önemli ölçüde etkisi vardır. Bu sebeple itikadî ekollerin temel görüşlerini doğru anlayabilmek için öncelikle söz konusu mezheplerin oluşmasına zemin hazırlayan bazı olayları belirlemek gerekmektedir.

1. Mezhep Kavramı

Mezhep sözlükte gitmek, gidilecek yol, gidilecek yer, görüş, akım, meslek, asıl, esas, inanç ve doktrin gibi çeşitli anlamlara gelir. Bu kelimesinin çoğulu “mezâhib” dir. Dinî literatürde ise mezhep, dinin aslî veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu, kendi içinde tutarlı görüşlerin tamamı ya da belirledikleri sistemin¹ adıdır. Bu tanımda zikredilen aslî hükümler, itikadî mezhepler tarafından ele alınan dinin iman esasları, fer'î hükümler ise fikhî mezhepler tarafından incelenen ibadetler ile

* Bu makale, *Mutezile ve Mâtürîdiyye Arasındaki Temel Farklar: Ka'bi ve Mâtürîdî Örneği*, (İstanbul, 2008) adlı eserden yararlanılarak üretilmiştir.

** Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İDKAB Bölümü Başkanı e-mail:hakurt71@hotmail.com.

¹ Üzüm, İlyas, “Mezhep”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 526; Kılavuz, Ahmet Saim, “Mezhep”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kafi Dönmez, İstanbul, 1997, III, 230.

muamemat konuları olmaktadır.

Mezhepler, Şia ve Mu'tezile isimlerinde olduğu gibi belli bir topluluğa ya da Mâtürîdî ve Eş'ârî kavramlarında olduğu gibi kurucusuna nispetle anılırlar. Bu noktada, mezhebin kurucusu olarak görülen imam ya da müçtehidin bir din belirleyicisi veya din tebliğcisi olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira mezhep alimleri sadece Allah tarafından gönderilen ve Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen İslam dinine ait, akaid veya fıkıh alanlarındaki bazı meseleleri delilleriyle inceleyip bunlar hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İşte bu metotla ortaya çıkan çeşitli gruplara genel olarak “mezheb”² adı verilmektedir.

Kuran-ı Kerim’de gitmek anlamındaki “z-h-b” kökü çeşitli türevleriyle birlikte pek çok ayette geçmekle³ birlikte ıstılâhî anlamda mezhep herhangi bir ayette zikredilmemektedir. Hadislerde ise bu kelime bazı rivayetlerdeki çeşitli açıklamalar içinde, çoğunlukla gitmek anlamında kullanılmaktadır.⁴ Dilimizde son dönemlerde itikadî, siyasî ve fikhî bütün ekoller için kullanılan mezhep ya da mezhepler tarihi ifadesi yeni bir kavram olması sebebiyle çoğu kez karışıklığa sebep olmaktadır.⁵ Zira itikadî gruplar için klasik kaynaklarda mezhep yerine “fırka”, “nihle” ve “mîlel” gibi isimler kullanılmıştır.⁶

Farklı görüşlere sahip insan gruplarını ifade için kullanılan “fırka”⁷ kelimesinin çoğulu da “fırak”tır. Bağdâdî’nin (ö. 429/1037) meşhur eseri de bu adla yazılmıştır.⁸ Aynı şekilde görüş, inanış ve anlayış tarzı manasına gelen “nihle”⁹ kelimesinin çoğulu “nihal”dir. Daha çok çeşitli dinleri anlatmak için kullanılan “mîlel” kelimesinin tekili de “millet”tir. Bu isimle yazılan önemli eserlerden biri de Eş'ârî mezhebi âlimlerinden Şehristânî’ye (ö. 548/1153) aittir.¹⁰ İşte mezhepler tarihiyle ilgili bu temel eserlerde itikadî fırkalar için fırka ve nihle gibi

² Bkz. Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s. 97-98; Kılavuz, *a.g.m.*, III, 230.

³ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kuran'i-Kerim*, İstanbul, 1982, s. 276-277.

⁴ Buharî, “Buyu’”, 95; EbûDâvud, “Tahâre”, 1; Tirmizî, “Tahâre”, 16; İbnMâce, “Tahâre”, 22; Ahmed b. Hanbel, II, 97,99, 114; IV, 248.

⁵ Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul, 2001, s.19; Fıçlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1980, s.1; Atay, Hüseyin, *Ehli sünnet ve Şia*, Ankara, 1983, s. 1.

⁶ Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail’in, *Makâlâtü'l-İslâmiyyinve'htulâfû'l-Musallîn'i*, tsh. HellmutRitter, Wiesbaden, 1963 ile Kummi, Sa'd b. Abdullah Ebu'l-Halef Eş'ârî’ nin, *Kitab el Makâlâtve'l-Fırâk*, tsh. Muhammed Cevad Meşkûr, Tahran, 1963, adlı eserleri buna örnek gösterilebilir.

⁷ İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, *MüfredâtüElfâzi'l-Kuran*, thk. Safvan Adnan Davudi, Beyrut, 2002, s. 632-633; CübürânMesûd, *a.g.e.*, II, 1115.

⁸ Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir’nin, *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Naciye minhum'u*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, ts., ile Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa’nin*Fırâkû's-Şia'sı*, thk. Seyyid Muhammed Âl-i Bahrü'l-Ulûm, Necef, 1936 ve İsfahânî, Ebu'l-Muzaffer Şahfur b. Tahir’nin, *et-Tebşîrfi'd-Dîn ve Temyîzü'l-Fırkati'n-Nâciyeani'l-Fırak*, nşr. Muhammed Zahid el-Kevseri, y.y., 1940 adlı eserleri de buna örnek verilebilir.

⁹ Bkz. Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *TertîbüKitâbi'l-Ayn*, haz. Muhammed HasanBükâî, Kum, 1994, s. 794-795; CübürânMesûd, *a.g.e.*, II, 1487-1488.

¹⁰ Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim’nin, *el-Milel ve'n-Nihal'i*, thk. Abdülazîz Muhammed Vekil, Kahire, 1968 ile İbnHazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed’in, *el-Faslfi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal'i*, thk. Muhammed İbrahim Nasır, vd. Cidde, 1982, de buna delil gösterilebilir.

isimler kullanılırken Türkçede hem fikhî hem de kelâmî ekollere mezhep adı verilmiştir.

2. İtikadi Mezheplerin Oluşumunda İhtilafların Rolü

İhtilaf kelimesi geride kalmak, başkalarının yerine geçmek anlamlarına gelen “h-l-f” kökünden türetilmiştir. Sözlükte, gidip gelmek, farklı görüşlere sahip olmak, çekişmek, karşı gelmek, denk olmamak, görüş ayrılığı, anlaşmazlık gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise ihtilaf, söz veya davranışta başkalarının benimsediği tavır ve görüşlerinden farklı bir yol takip etmek,¹¹ demektir. Kuran-ı Kerim’deki bazı ayetlerde başlıca, yaratılış gereği ihtilaf ile itikadî konularla ilgili ihtilaflardan bahsedilmiştir. Mesela “Ve O, öğüt almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü, birbirini izler yaptı,”¹² âyetindeki “hılfe” kelimesi sünnetullah gereği birbirini izlemeyi ifade etmektedir. Ancak “Kendilerine açık deliller geldikten sonra bölünüp ihtilaf edenler gibi olmayın...,”¹³ âyet-i kerimesindeki “ihtilaf” kelimesi ise itikadî konularda yapılan bazı tartışmaları belirtmektedir. İşte bu bölümde bahsi geçen ihtilaflardan itikadî konularla ilgili insanların iradesi dâhilinde gerçekleşen yani kesbî ihtilaflar incelenecektir. Bununla birlikte söz konusu ihtilaflar üzerinde detaylı bir şekilde durma yerine asıl konunun daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacak bazı örneklerle kısaca değinilecektir. Zira itikadî mezheplerin ortaya çıkmasında İslam tarihinde yaşanan dinî ve siyasî bir takım olayların önemli etkisi olmuştur. Bu görüş ayrılıklarını Asr-ı Saadet’te ve Asr-ı Saadet’ten sonra olmak üzere iki grup halinde incelemek mümkündür.

2.1. Asr-ı Saadet’te Yaşanan Bazı Tartışmalar

Hiz. Peygamber (s.a.v.) döneminde itikadî konularda herhangi bir sorunu olanlar bunu bizzat AllahResul’üne sorma imkânına sahip olmuşlardır. Rasûl-i Ekrem de kendisine yöneltilen bu tür sorulara tatmin edici cevaplar vermek suretiyle Müslümanların gönlünü huzura kavuşturmuştur. Resûlullah’ın vefatına kadar inmeye devam eden Kuran-ı Kerim’de zaman zaman hayatın içinde yaşanan bazı olaylara açıklık getirilmiştir. Nitekim bir defasında imanla ilgili zihninde bazı şüpheler duyan bir grup sahabe Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) gelerek, içlerinde konuşmayı bile büyük günah saydıkları şeyler hissettiklerini söylemişlerdi. Resul-i Ekrem onlara, gerçekte içlerinde hissettikleri bu şeyin imanın bizzat kendisi olduğunu¹⁴ ifade etmiştir. Ancak Asr-ı Saadet’te ashaptan bazıları tarafından Resûlullah’a yöneltilen bu tür sorular muhalefet kastıyla değil de bazı şüphelerden kurtulup imanı daha çok kuvvetlendirmek amacı taşımaktadır.

Bununla birlikte geçmiş ümmetler döneminde yaşadığı gibi Asr-ı Saadet’te Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) gerçek anlamda inanmayan birtakım insanların itikadî konularda şüphe uyandırıp ihtilaf çıkaracak davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim bir ganimet taksiminde Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) açıkça isyan eden birisi, “*Ey Muhammed sen adil davranmadın adaletli ol*” demiştir. Allah Resulü de ona “*yazık*

¹¹İsfâhânî, *a.g.e.*, s. 294-295.

¹²Furkan 25/62; bkz. Nahl, 16/13; vd..

¹³Âl-i İmrân, 3/105; Yunus, 10/19; Nahl, 16/92; vd.

¹⁴Müslim, “İman”, 209, 210, 211; Ebu Davud, “Edep”, 109.

*sana, ben adil olmazsam başka kim adil olabilir,*¹⁵ şeklinde karşılık vermiştir. Ayrıca, münafıklardan bir grup uhud savaşına katılanlarla ilgili, “...eğer yanımızda kalmış olsalardı ölmeyecek ve öldürülmeyeceklerdi,”¹⁶ demek suretiyle savaşa katılan Müslümanların canlarını tehlikeye attıklarını belirterek onları Allah yolunda cihat etmekten vaz geçirmeye çalışmışlardır.

İslam tarihinde “ifk” hadisesi olarak bilinen ve Allah Resulünün eşi Hz. Aşe’ye (r.a.) münafıklar tarafından zina iftirası atılması olayı da Müslümanlar arasında ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Nitekim bu hadisenin aydınlanması için sahabenin önde gelenleriyle istişare eden Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün minbere çıkıp konuyla ilgili aşıptan yardım isteyince bir anlık kabilecilik duygusuna kapılan Evs ve Hazreç mensupları arasında sert tartışmalar yaşanmış hatta kılıçlar bile çekilmişti.¹⁷ Görüldüğü gibi Asr-ı Saadet’te yaşanan bu tür olaylar esasında dinin temel konularından biri olan peygamberlere imanı sarsmaya yöneliktir.

Resul-i Ekrem’in vefatından önce şiddetli hastalığa yakalandığı bir sırada yaşanan “kırtâs olayı” da aşıptan arasında meydana gelen ilk ihtilaflardan sayılmaktadır. Bazı hadis kaynaklarında anlatıldığına göre, Allah Resulü hasta haldeyken, kendisine kâğıt ve kalem getirilip söyleyeceklerinin yazılmasını istemiştir. Orada bulunanlardan Hz. Ömer (r.a.) buna gerek olmadığını, Resûlullah’ın hastalığı arttığı için böyle bir istekte bulunduğunu, Allah’ın kitabının kendileri için yeterli olacağını söylemişti. Yapılan tartışmalar neticesinde gürültü yükselince Resul-i Ekrem, yanında bu şekilde tartışma yapmalarının doğru olmadığını söyleyerek oradakilerin ayrılmasını istemiştir.¹⁸ Bu olayla ilgili olarak daha sonra ortaya çıkan bazı şii grupları Resûlullah’ın burada aslında Hz. Ali’nin imam olmasını yazmak istediğini ileri sürmüşlerdir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şiddetli hastalığı esnasında yaşanan bir diğer ihtilafta Hz. Usame’nin komutan tayin edildiği orduyla ilgilidir. Müslümanlardan bir grup bizzat Hz. Peygamber’in emriyle hazırlanan Usame’nin ordusunun hareket etmesini isterken başka bir grup da Hz. Peygamber’in hastalığının arttığını ileri sürerek O’ndan ayrılmak istemediklerini, biraz daha sabredip netice almaları gerektiğini söylemiştir.

Bunlardan başka Hz. Peygamber’in vefatı ve gömüleceği yer konusunda da bazı ihtilaflar yaşanmıştır. Sahabeden bir kısmı Hz. Peygamber’in ölmediğini Yüce Allah’ın O’nu Hz. İsa gibi kendine yükselttiğini söylemiştir. Ancak bu ihtilaf Hz. Ebu Bekir’in “*Şüphesiz sen de öleceksin, onlarda ölecekler,*”¹⁹ mealindeki âyeti okumasıyla çözülmüş Müslümanların hepsi Hz. Peygamber’in vefat ettiğini kabul etmişlerdir. Bundan sonra Resûl-i Ekrem’in gömüleceği yerle ilgili Mekkeliler, doğduğu yer olan Mekke’ye, Medineliler de hicret ettiği yer olan Medine’ye, bazıları da Kudüs’e gömülmesini istemişlerdir. Bu anlaşmazlıkta yine Hz. Ebu Bekir’in “*Nebiler öldükleri yere gömülürler,*”²⁰ hadisini hatırlatmasıyla²¹ son bulmuştur.

¹⁵ Buhârî, “Edeb”, 95; Müslim, “Zekat”, 142.

¹⁶ Al-i İmran 3/156; bkz. Al-i İmran 3/154.

¹⁷ Buhârî, “Megâzî”, 34; Müslim, “Tevbe”, 56.

¹⁸ Buhârî, “İlim”, 39, “Cizye”, 6, “Megâzî”, 83; Müslim, “Vasiye”, 22.

¹⁹ Zümer, 39/30.

²⁰ Tirmizî, “Cenâiz”, 33; İbnMâce, “Cenâiz”, 65.

Görüldüğü gibi Asr-ı Sadette, Resûlullah'a adaletli davranmasını söyleyen, O'nun eşi Hz. Ayşe'ye iftira eden münafıklar aslında Müslümanların peygambere olan imanlarını sarsmak istemişlerdir. Ve yine ölüm korkusunu hatırlatarak Allah yolunda cihat etmekten alıkoymak istemişlerdir. Ancak bu dönemde yaşanan ihtilaflar vahyin kontrolü altında olan Resûl-i Ekrem'in manevi otoritesiyle bölünmelere yol açmadan çözüme kavuşturulabilmiştir. Bu sebeple itikadî alanda mezheplerin oluşmasına asıl sebep olan olayların Asr-ı Saadet'ten sonra başladığını söylemek mümkündür.

2.2. Asr-ı Saadet'ten Sonraki Önemli Bazı İhtilaflar

İslam teslimiyeti, birlik olmayı teşvik etmesine rağmen Allah Resulünün vefatından hemen sonra bazı konularda başlayan ihtilaflar sebebiyle Müslümanlar arasında bazı gruplar oluşmaya başlamıştır. Bu anlamda İslam ümmeti arasında ilk ve en önemli ihtilafın imamet konusunda yaşandığı söylenebilir. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Medine'nin Beni Saide Sakifesi'nde toplanan Ensar, Sa'd b. Ubade'yi imam yapmak istemişlerdir. Bunu duyan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer bir grup muhacirle birlikte toplantı yerine gitmiştir. Burada yapılan şiddetli tartışmaların sonucunda Hz. Ebu Bekir'in halife olmasına karar verilmiştir.²² Başlangıçta siyasî bir konu olarak görülen imamet ya da hilafet meselesi zamanla Şia mezhebi tarafından itikadî konular arasına dahil edilmiştir.

Hz. Ebu Bekir döneminden Hz. Osman zamanına kadar geçen sürede, Fedek arazisi, peygamberlerin mirası, zekat verilmesinin gerekliliği, yalancı peygamberler ve mürtetlerle savaş gibi konuların dışında itikadî konularla ilgili önemli bir ihtilaf görülmez. İslam tarihinde itikadî problemlerin çıkışına sebep olan en önemli hadiselerin başında Hz. Osman'ın şehit edilmesi gelmektedir. Hz. Osman'ın hatalı davrandığını, doğru yoldan ayrıldığını iddia eden bir grup isyan ederek O'nu şehit etmişlerdir. Bunun üzerine bir grup Hz. Osman'ın yaptıklarının doğru olduğunu, katillerinin onu zülüm ve düşmanlıkla haksız yere öldürdüğünü söylerken bazıları da bunun aksini savunmuşlardır.²³ Böylece bu konuyla ilgili Müslümanlar arasında ilk ihtilaflar başlamıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayı üzerine katillerinin cezalandırılmasını isteyen Hz. Talha, Hz. Zübeyir ve Hz. Ayşe gibi isimler birlikte hareket ederek Hz. Ali ve taraftarlarına cephe oluşturması sonucunda Cemel savaşı yapılmıştır. Aynı şekilde Hz. Muaviye de Sıffin'de Hz. Ali'ye karşı savaşmıştır.²⁴ Müslüman gruplar arasında yapılan bu iç savaşlarda pek çok müminin kanları dökülmüştür. Bu sebeple bir Müslümanı öldürerek büyük günaha girmiş kimselerin (mürtebib-i kebare) iman bakımından durumları tartışılmaya başlanmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatında sonra Müslümanların çeşitli din ve kültürlere sahip milletlerle ilişki kurmasını da itikadî mezheplerin oluşumunu hazırlayan ihtilaflar arasında zikretmek gerekir. Zira fethedilen ülke insanların eski kültür ve

---

²¹ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 14-15; Şehristânî, *a.g.e.*, I, 21-22.

²² Bkz. Eş'ârî, *a.g.e.*, I, 2.

²³ Eş'ârî, *a.g.e.*, I, 3; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 15-17.

²⁴ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 17-18; Şehristânî, *a.g.e.*, I, 25.

medeniyetlerini Müslüman olduktan sonra da sürdürmeleri İslam dünyasında bazı tartışmalara yol açmıştır. Müslümanlar arasına katılan bu kimseler İslam'ın bünyesinde var olan fikir hürriyetinden yararlanmak suretiyle geçmiş kültürlerinin de etkisiyle itikatla ilgi farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.²⁵

Nitekim Asr-ı Saadet'in sonlarına doğru Basra'da kader meselesinde tartışmalar başlatan Ma'bed el-Cühenî'nin (ö. 80/699) kaderi inkar eden ilk kimse olduğu söylenmektedir. O'nun kader yoktur, işler Allah'ın bir ilmi ve takdiri olmaksızın yeniden meydana gelir şeklindeki iddiası Abdullah b. Ömer'e (ö. 73/592) sorulduğunda Abdullah kendisinin böyle kimselerden uzak, onlarında kendisinden uzak olduğunu söylemiştir.²⁶ Bununla birlikte İslam'da Allah'ın sıfatlarını ilk inkar eden Ca'd b. Dirhem (ö 118/736) ile bu görüşü sistemleştiren Cehm b. Safvan (ö. 128/745) olayını da²⁷ bu ihtilaflara dahil etmek gerekmektedir. Bu noktada söz konusu ihtilaflara yol açan sebepleri incelemek yerinde olacaktır.

Görüldüğü gibi Asr-ı Sadetten sonra da halife seçimi, irtidat olayları, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemal ve Sıffin savaşları, iman ve kader gibi konularda ihtilaflar başlamıştır. Bu tür tartışmaları Resûl-i Ekrem (s.a.v.) gibi bölünmelere yol açmadan çözüme kavuşturacak manevi bir otorite olmadığı için bazı itikadî mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu durumda ihtilafların sebeplerine de genel bir bakış yapmak gerekmektedir.

2.3. İhtilafların Sebeplerine Genel Bakış

Kuran-ı Kerim'in bazı ayetleri ile bir kısım hadislerde, tevhit dinî olan İslam'ın birlik ve beraberliği emrettiği, gruplara ayrılıp parçalanmayı uygun görmediği bildirilmiştir. Nitekim Kuran'ın, "*İşte benim doğru yolum budur, ona uyun, başka yollara uymayın ki sizi O'nun yolundan ayırmasın...*"²⁸; "*Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı yapışın, ayrılmayın...*"²⁹; "*Kendilerine açık deliller geldikten sonra bölünüp ihtilaf edenler gibi olmayın*"³⁰; "*Allah'a ve Elçisine itaat edin, birbirinizle, çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız devletiniz gider...*"³¹ "*...Dinî doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin...*"³² vb. ayetleri ümmetin birlik ve beraberlik içinde olmasını emretmektedir. Hz. Peygamber de "*...birbirinizi seviniz, ihtilaf etmeyiniz.*"³³, "*..cemaatten ayrılmayın, tefrikadan önemle sakının...*"³⁴ buyurmak suretiyle ihtilaftan kaçınmayı tavsiye etmiştir.

²⁵ Bkz. Taftazanî, Ebul-Vefa, *Ana Konularıyla Kelâm*, trc. Şerafeddin Gölcük, Konya, 2000, s. 26-30; Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 21.

²⁶ Müslim, "İman", 1.

²⁷ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed, *el-Fetvâ'l-Hameviyyeti'l-Kübrâ*, thk. Hamid b. Abdulmuhsin, Riyad, 1998, 243-244; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 86.

²⁸ En'am, 6/153.

²⁹ Âl-i İmrân, 3/103.

³⁰ Âl-i İmrân, 3/105.

³¹ Enfâl, 8/46.

³² Şûrâ, 42/13.

³³ Buhârî, "Cihâd", 163.

³⁴ Tirmizî, "Fiten", 7.

Bununla birlikte bazı ayet ve hadislerde Müslümanların ihtilafa düşebileceklerine de işaret edilmektedir. Nitekim bir ayeti kerimede Allah: “*Rabbin dileseydi, onları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilaf edip durmaktadırlar. Yalnız rabbinin acıdıkları müstesnadır. Zaten Allah onları bunun için yaratmıştır...*”³⁵ buyrulmaktadır.

Bir hadis-i şerifte ise Resûlullah, Yahudi ve Hıristiyanların yetmiş bir yahut yetmiş iki fırkaya ayrıldığını bu ümmetinde yetmiş üç fırkaya ayrılacağını³⁶ bildirmektedir. İslam bilginleri bu hadiste zikredilen yetmiş üç fırka hakkında farklı açıklamalar yapmışlardır. Ancak buradaki yetmiş (seb’ûn) kelimesini kesin bir sayı olarak düşünme yerine çokluğun ifadesi olarak kabul etmek daha isabetli olacaktır. Zira Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların tarihte görülen fırka sayıları hadiste belirtilen sayıların çok üstündedir. Burada Yahudi ve Hıristiyanlar yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrılmış iken, İslam fırkalarının yetmiş üç ve dolayısıyla onlardan bir fazla oluşunun sebebini de her şeyden önce İslam dininin özelliği ve Müslümanlara tanınmış olan düşünce hürriyetinde aramak gerekir.³⁷ Zira Kuran-ı Kerim’de müminlerin doğru yolda olmaları, birlik olup ayrılığa düşmemeleri emredilmekle birlikte aynı zamanda Allah’ın yarattığı tabiat olayları hakkında düşünüp³⁸ araştırma yapma da teşvik edilmektedir. İslam’ın insana böyle bir düşünce hürriyeti tanıması, farklı fitrat ve kabiliyette yaratılan Müslümanların İslam toplumunda cereyan eden bazı olayları da değişik şekilde yorumlamasına imkan tanımaktadır.

İnsanlar arasında fikrî ihtilaflar bazı ölçüler çerçevesinde normal karşılanabilirse de Müslüman toplumunu parçalayacak kadar cemiyet bünyesini sarsan içtimaî ayrılıklar hiç şüphe yok ki haramdır. Bununla birlikte hakkında açık ayetler, sarîh deliller bulunan dinî hükümleri ihtilaf konusu haline getirmek yasaklanmıştır.³⁹ Bu kesin hükümler İslam dininin Cibril hadisinde⁴⁰ Müslim’de altı Buhari’de beş noktada özetlenen imanın rükunları ile beş madde halinde sıralanmış İslam’ın beş temel esası farz veya haram olduğu kesin delillerle sabit olan bütün dinî meselelerden ibarettir. Burada tartışılması yasaklanan şey dinden olduğu kesinlikle bilinen bir konunun varlığını inkar etmektir. Yoksa bu konunun varlığını kabul ettikten sonra mahiyeti ve keyfiyeti hakkında delillere dayanarak farklı görüşler ileri sürmek yasaklanmış değildir.⁴¹ Bir yönüyle itikadî mezheplerin böyle metot ve anlayış farklılıklarından dolayı ortaya çıktığı söylenebilir.

Mezheplerin ortaya çıkmasında zikredilenlerin dışında da pek çok sebeplerin etkisi bulunmaktadır. Bunların arasında, ele alınan konuların yoruma açık oluşu, bu

---

³⁵ Hûd, 11/118–119.

³⁶ EbûDâvûd, “Sünnet” 1; Tirmizi, “İman”, 18; İbnMâce, “Fiten” 17. Hadis hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, nşr. AhmedKalâş, Halep, ts. I, 168-170; Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, 1996.

³⁷ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 4.

³⁸ Bakara, 2/44, 73, 75, 170, 171, 179; Âl-i İmrân, 3/ 65, 100, 118; Ra’d, 13/4, 19; vd.

³⁹ Âl-i İmrân, 3/105.

⁴⁰ Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1; vd.

⁴¹ Bkz. Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 100-101.

meseleyle ilgilenen kişilerin arzu ve isteklerinin değişik olması, ölçülerin farklı oluşu, öncekileri taklid, anlayış ve idrak ayrılığı, baş olma ve başkalarına hükmetme isteği, ırkçılık, çözülemeyen meselelerle uğraşmak, asılsız hikâyeler vb. sebepler sıralanabilir. Ancak bunlardan daha önce bahsi geçen hilafet tartışmaları, Müslümanlar arasında yapılan iç savaşlar, felsefî eserlerin tercüme edilmesi, Kuran'da müteşâbih âyetlerin olması, dinî hükümler çıkarma zarureti, Müslümanların eski din mensuplarından pek çoğuyla komşu olmaları⁴² gibi meseleler itikadî mezheplerin doğuşunu hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir. Bu noktada söz konusu sebeplere dayanan ihtilaflardan sonra ortaya çıkan bazı mezheplere değinmek gerekmektedir.

3. İtikadî Mezheplerin Ortaya Çıkışı

Daha önce de belirtildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bazı fikir ayrılıkları çıkmışsa da dinî konularda tek söz sahibi olan Resulullah'a tam bir bağlılık söz konusu olduğundan bahsi geçen olaylar ciddi bir ayrılığa yol açmamıştır. Ancak Asr-ı Saadet'te var olan bu birlik Resül-i Ekrem'in vefatından sonra yerini, halife seçimiyle başlayan bir takım gruplaşmalara bırakmaya başlamıştır. Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yapılan sıffin savaşından (37/657) sonra halife seçim işinin hakeme bırakılmasına karşı çıkan bir grubun Hz. Ali'den ayrılmasıyla "Haricîler" adında bir fırka ortaya çıkmıştır. Amelin imandan bir cüz olduğuna inanan Haricîler, büyük günah işleyen bir kimsenin de dinden çıktığını⁴³ söyler. Dolayısıyla büyük günah işleyip dinden çıkan bir devlet başkanına da itaat edilmez. Böylece İslam tarihinde pek çok alt kolları bulunan fırkalara ayrılma yolu ilk defa açılmış olmaktadır.

Hilafet tartışmalarıyla ilgili olarak ortaya çıkan bir diğer siyasî fırka da Şia'dır. Kısaca, yaşanan ihtilaflarda Hz. Ali tarafında yer alıp onu diğer sahabelerden üstün gören gruba Şia adı verilmektedir. Hilafet konusunda Hz. Ali'ye hak veren O'nun hilafetini meşru sayan kimseler genelde bu tanıma dahil edilmektedir. Şia'ya göre Hz. Ali Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların en üstünüdür. İmamlık ümmetin tayinine bırakılacak işlerden olmadığı için Hz. Peygamber kendinden sonra kimin imam olacağını açıklamıştır ki "seçilmiş halife" Hz. Ali'den başkası değildir. İmamlar büyük ve küçük her türlü günahattan korunmuştur.⁴⁴ Burada da görüldüğü gibi başlangıçta siyasî bir olay olarak cereyan eden halife seçiminin farklı değerlendirilmesi zamanla pek çok alt kollara ayrılan Şiagibi fırkaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

⁴² Mezheplerin doğuşuna zemin hazırlayan sebeplerle ilgili geniş bilgi için bkz. Batalyevsî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed İbnus-Sîd, *el-İnsâffî't-Tenbihale'l-Meânîve'l-Esbâbi'l-letiEvcebeti'l-İhtilâf beyne'l-Müslimîne ve Ârâihim*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Dımaşk, 1983, s.33-201; Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî, *el-İ'tisâm*, Mısır, ts. II, 164-190; Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, trc.Ethem Ruhi Fığlalı vd., İstanbul, 1970, s.11-25; Kutluay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, Ankara, 1968, s. 9-64.

⁴³ Bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihü't-Taberî, Tarihü'l-Ümemve'l-Mülûk*, Beyrut, 1987. III, s.112-113; İbnKesîr, Ebül-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1981, VII, 276-278; Bağdâdî, a.g.e., s. 73.

⁴⁴ Eş'ârî, e.g.e., I, 5-6; Şehristânî, a.g.e., I, 146-147; Ebu Zehra, a.g.e., s. 49-50; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, 113-114; Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi*, s. 308. bkz. Atay, a.g.e., s. 9-116.

Bu siyasî firkalardan sonra itikadî konulardaki ilk fikrî ayrışmanın yine râşid halifeler döneminde kader konusunda yapılan bazı tartışmalarla başladığı görülmektedir. Zira ilk defa kaderi inkar ettiği ileri sürülen Mabed el-Cühenîle Gaylâned-Dimaşki'nin öncülüğünde "Kaderiyye" adında bir fırka ortaya çıkmıştır. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Ebu Hureyre (ö. 59/679), İbn Abbas (ö. 68/687) ve Enes b. Malik (ö. 93/712) gibi meşhur sahabeler bu düşünceye sahip kişilerden uzaklaşmasını, onlara selam bile verilmeyip cenaze namazlarının kılınmamasını hatta hastalarının dahi ziyaret edilmemesini⁴⁵ söylemişlerdir. Buna karşın İslam'ın önder şahsiyetlerinden Hasan-ı Basri'nin ise cebriyeci görüşü reddettiği ve bazı noktalarda Ma'bed el-Cühenî'yle aynı görüşü paylaştığı ileri sürülmektedir. Zaten Ma'bed'in Hasan-ı Basri'nin öğrencisi olduğu da rivayet edilmektedir. Böylece iç savaşlar, siyasî sebepler ve Müslümanların yabancı kültürlerle karşılaşması gibi sebeplerle tartışılmaya açılan kader meselesi bazı itikadî firkaların doğmasında etkili olmuştur.

Ayrıca Kuran'ın mahlûk olduğunu söyleyerek Allah'ın kelâm sıfatını inkar eden Ca'd b. Dirhem (v.118/736) ile onun görüşlerini mezhepleştiren Cehm b. Safvân'ın(v.128/745) kulun iradesini yok sayan "cebr" fikrini⁴⁶ ileri sürmesiyle Müslümanlar arasında "Cehmiyye" adında yeni bir mezhep ortaya çıkmıştır. Böylece Asr-ı Saadet'ten sonra yaşanan olaylar sonucunda itikadî alanda hilafet, büyük günah işleyen kimsenin durumu, kader, istitâat, Allah'ın sıfatları ve irade gibi konularda tartışmalar başlamış buna bağlı olarak da farklı itikadî firkalar ortaya çıkmıştır.

Bunlardan başka müstakil ve sistematik bir mezhep olmaktan ziyade genel bir görüşü ifade eden Mürcieve Müşebbihe gibi firkaları aynı tartışmalar sonucu ortaya çıkan gruplar arasında saymak mümkündür. Mürcie, büyük günah işleyen kimsenin dünyada iken cennetlik ve cehennemlik olduğuna dair bir hüküm verilemeyeceğini, onun hükmünü kıyamet gününe bırakmak gerektiğini söyleyen⁴⁷ grubun adıdır. Müşebbihe ise Allah'ın zatını ya da sıfatlarını insanlara benzeten görüş sahiplerine verilen isimdir.⁴⁸ Bu düşüncede Allah'ın bir şekilde yarattıklarına benzetilerek bazı organlara sahip olduğu, iddiası vardır.

Haklarında bilgi verdiğimiz bu gruplarla birlikte elbette ki İslam tarihinde pek çok sayıda itikadî mezhep ortaya çıkmıştır. Ancak Müslüman âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürüldüğü için bunların sayısı hakkında kesin bir rakam söylemek mümkün görülmemektedir. Bununla birlikte eserlerde ana firkaların sayısı hakkında dört ile on arasında değişen rakamlar verilmektedir. Mesela Eş'ârî'ye göre ana mezheplerin sayısı on'dur.⁴⁹ Makdisî'ye (356/966) göre bu rakam sekiz,⁵⁰ Malatî'ye göre (ö. 377/ 987) altı,⁵¹ Bağdadi'ye göre on'dur.⁵² Şehristânî' de bu sayı dört⁵³ olarak

⁴⁵ Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s.18-20.

⁴⁶ Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, I, 86-88; İbnTeymiyye, *a.g.e.*, s. 86; Ebu Zehra, *a.g.e.*, 204.

⁴⁷ Bkz. Eş'ârî, *e.g.e.*, I, 154-155; Şehristânî, *a.g.e.*, I, 139,

⁴⁸ Bkz. Bağdadi, *a.g.e.*, s. 225; bkz. Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, s, 79-82.

⁴⁹ Eş'ârî, *a.g.e.*, I, 5.

⁵⁰ Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Leiden, 1967, s. 37.

⁵¹ Malatî, Ebül-Hüseyn Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîhve'r-Red ala Ehli'l-Ehvâive'l-Bida'*, nşr. SvenDederling., İstanbul, 1936, s. 71-72.

belirlenmiştir. Söz konusu eserlerin bir kısmında bu ana fırkalar ile onlardan çıkan alt kolların sayısını yetmiş üçle sınırlama⁵⁴ gayreti varsa da yetmiş üç sayısına itibar etmeyen âlimler de⁵⁵ bulunmaktadır. Bu durumda gösteriyor ki İslam dünyasında ortaya çıkan itikadî mezheplerin sayısı hakkında kesin bir rakam belirlemek mümkün değildir. Şu halde hadisteki yetmiş üç sayısının hakikî anlamını değil kesretten kinaye olduğunu düşünmek, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da pek çok fırkaların zuhur edeceğini kabul etmek daha isabetli olacaktır.

Birde yetmiş üç fırkadan bahseden hadisteki “kurtuluşa erenler” ve “ateşte olanlar” ifadelerinden hareketle İslam bilginleri itikadî mezhepleri genelde Ehli sünnet ve ehl-i bidat olmak üzere iki ana başlık altında incelemiştir. Kısaca ehli sünnet, dinî anlama ve yaşamada Hz. Peygamber’in sünneti ile sahabe ve onların yolunu izleyenlere⁵⁶ verilen genel bir isimdir. Kendi içinde bazı farklılıklar olmakla birlikte ehli sünnet Müslümanların asıl bünyesini oluşturan ana fırkadır. Sünnet ve cemaate bağlılığından dolayı bu fırkaya temel eserlerde “Ehli sünnet ve’l-cemaat”, “Ehli sünnetve’l-istikâmet”, “Ehl-i hak” ya da bahsi geçen hadisteki kurtuluşa erenler ifadesinden dolayı “Fırka-i Nâciye”⁵⁷ gibi isimler verilmiştir.

İslam dinin temel konularıyla ilgili fikir birliği içinde bulunan Ehli sünnet cemaati bunların detaylarını yorumlarken kendi arasında gruplara ayrılmıştır. Buna göre Rasûlullah, sahabe ve tabiin yolunu doğrudan izlemekle beraber nasslarda olanı aynen kabul ederek tevile gitmeyen Selefiyye mezhebine Ehli sünnet-i hassa, nassların yanında akla da önem veren Mâtürîdiyye ile Eş’ârîyye ekollerinin temsil ettiği Sünnî akîdeyi benimseyenlere de “Ehl-i sünnet-i âmme”⁵⁸ denilmiştir. Bir görüşe göre bugün Ehlisünnet, dünya Müslümanlarının % 90’dan fazlasının bağlı olduğu ana mezhep⁵⁹ haline gelmiştir.

Dinle ilgili yeni görüş ve davranışları benimseyenler anlamına gelen “ehl-i bidat” tabiri ise akaid sahasında Hz. Peygamber ve ashabının sünnetine aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyen mezhep ya da gruplar⁶⁰ olarak tarif edilmektedir. Buna göre Ehli sünnetin karşıtı olarak kullanılan ehl-i bidat terimi çeşitli sebeplerden dolayı Müslümanların ana bünyesinden ayrılan grupların ortak adı olmaktadır. Bunlardan Hariciler ve Şia ile Mu’tezile mezhepleri ehl-i bidat başlığı altında görülsede aynı zamanda ehl-i kible ve İslam ümmetine müntesip gruplar olarak kabul edilmişlerdir. Bununla birlikte Bâtîniye ve Gâliye gibi Ehli sünnete aykırı davranan bazı bidatçi mezhepler görüşlerinden dolayı iman dairesinin dışında kabul edilmiştir.

⁵² Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 20-27.

⁵³ Şehristânî, *a.g.e.*, I, 13.

⁵⁴ Bkz. Malatî, *a.g.e.*, 71-72; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 23-25; Şehristânî, *a.g.e.*, I, 13.

⁵⁵ Eş’ârî, *a.g.e.*, I, 5, vd.; Makdisî, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁵⁶ Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed, *Usûlü'd-Din*, thk. Hans Peter Linss, Kahire, 1963, s. 3.

⁵⁷ Eş’ârî, *a.g.e.*, I, 3, 211, 290, 298; Eş’ârî, *a.g.e.*, II, 404, 455, 471, 472-475; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁸ Yavuz, , Yusuf Şevki, “Ehli sünnet”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 527.

⁵⁹ İzmirli, *a.g.e.*, s. 61; Darkot, Besim, “İslam”, *İA*, İstanbul, 1967, V/II, 1095; Yavuz, *a.g.m.*, X, 527-530; Topaloğlu, Bekir, “Mezhep”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 534.

⁶⁰ Bkz. İsfahânî, *a.g.e.*, s. 110-111; Şâtîbî, *a.g.e.*, I, 36-37; Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehl-i Bidat”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 501.

Akaid konularında kendi şahsi düşünce ve hevalarına tabi olan bidatçi gruplara da “ehl-i hevâ”, “mübtedia” ve “firakidâle”⁶¹ gibi isimler de verilmiştir.

Sonuç

Netice itibariyle Kelâm ilminde mezhep denince kendi içinde tutarlı bir düşünce sistemi olan itikadî doktrinler akla gelmektedir. Asr-ı Sadette, münafıklar tarafından Müslümanların Hz. Peygambere ve Kuran’a olan imanlarını sarsmak amacıyla bazı tartışmalar yapılmışsa dâbunlar Allah Resulü’nün manevi otoritesiyle bölünmelere yol açmadan çözülmüştür. Bu sebeple itikadî alanda mezheplerin oluşmasına asıl sebep olan olaylar Asr-ı Saadet’ten sonra başlamıştır. Asr-ı Sadetten sonra dahalife seçimi, irtidat olayları, Hz. Osman’ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin savaşları gibi olayların neticesinde, Allah’ın sıfatları, büyük günah işleyen kişinin durumları, iman ve kader gibi konularda ciddi ihtilaflar başlamıştır. Ayrıca İslam’ın bünyesinde yer alan düşünce hürriyeti, farklı fitrat ve kabiliyette olan Müslüman alimlerin de yaşanan olayları değişik şekilde yorumlamasına sebep olmuştur. Bu sebeple böyle metot ve anlayış farklılıklarından dolayı itikadî mezheplerin ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim bahsi geçen bu ihtilaflar neticesinde sayısı ve tasnifi kesin olarak belirlenemeyen pek çok alt kollara ayrılmış mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu itikadî mezhepleri sayısal olarak tasnif etme yerine genel olarak Ehl-i sünnet ve Ehl-i sünnet dışı fırkalar olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Kaynakça

Abdulgaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kuran'i-Kerim*, İstanbul, 1982, s. 276-277.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, nşr. Ahmed Kalâş, Halep, ts.

Asım Efendi, Mütercim, *Kamus Tercümesi*, İstanbul, ts.

Atay, Hüseyin, *Ehli Sünnet ve Şia*, Ankara, 1983.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir, *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Naciye minhum*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, ts.

Batalyevsî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed İbnus-Sîd, *el-İnsâffî't-Tenbîhale'l-Meânîve'l-Esbâbi'l-letî Evcebeti'l-İhtilâf beyne'l-Müslimîne ve Ârâihim*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Dımaşk, 1983.

Cübrân Mesûd, er-Râid: *Mu'cem Lügavî Asrî*, Beyrut, 1986.

Darkot, Besim, “İslam”, *İA*, İstanbul, 1967, V/II, 1095.

---

⁶¹Eş'ârî, *a.g.e.*, II, 472, 473, 475, 478; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 26, 28; Şâtübî, *a.g.e.*, II, 258, vd; İzmirli, *a.g.e.*, s. 60, 61, 66, 67, 73, 74, vd..

- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, trc.Ethem Ruhi Fığlalı vd., İstanbul, 1970.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'hülâfü'l-Musallîn*, tsh. HellmutRitter, Wiesbaden, 1963
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Tertîbü Kitâbi'l-Ayn*, haz. Muhammed HasanBükâî, Kum, 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1980.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasır, vd. Cidde, 1982.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1981.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arabi'l-Muhît*, nşr., Yusuf Hayyât, vd., Beyrut, 1970.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed, *el-Fetvâ'l-Hameviyyeti'l-Kübrâ*, thk. Hamid b. Abdulmuhsin, Riyad, 1998.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kuran*, thk. Safvan Adnan Davudi, Beyrut, 2002.
- İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şahfur b. Tahir'nin, *et-Tebisîrfi'd-Dîn ve Temyîzü'l-Fırkatî'n-Nâciyeani'l-Fırak*, nşr. Muhammed Kevseri, y.y., 1940.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Mezhep", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, edt. İbrahimKafi Dönmez, İstanbul, 1997, III, 230.
- Kummi, Sa'd b. Abdullah Ebu'l-Halef Eş'ârî' nin, *Kitab el Makâlâtve'l-Fırâk*, tsh. Muhammed Cevad Meşkûr, Tahran, 1963.
- Kutluay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, Ankara, 1968.
- Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul, 2001.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Leiden, 1967.
- Malafî, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîhve'r-Red ala Ehli'l-Ehvâive'l-Bida'*, nşr. SvenDederîng., İstanbul, 1936.
- Nevbahti, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, *Fırâkü's-Şia*, thk. Seyyid Muhammed Âl-i Bahrü'l-Ulûm, Necef, 1936.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, 1996.

Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed, *Usûlü'd-Din*, thk. Hans Peter Linss, Kahire, 1963.

Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî, *el-İ'tisâm*, Mısır, ts.

Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülazîz Muhammed Vekil, Kahire, 1968.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihü't-Taberî*, Tarihü'l-Ümemve'l-Mülûk, Beyrut, 1987.

Taftazanî, Ebul-Vefa, *Ana Konularıyla Kelâm*, trc. Şerafeddin Gölcük, Konya, 2000.

Topaloğlu, Bekir, “Mezhep”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 534.

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1981.

Üzüm, İlyas, “Mezhep”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 526.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehli sünnet”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 527.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehl-i Bidat”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 501.